

Олександр Лозовицький

СУЧАСНИЙ СХІД:
ДЕМОКРАТИЧНИЙ РЕНЕСАНС ЧИ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ
ПЕПЕРОЗПОДІЛ В УМОВОХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ?

Salus populi suprema lex estsanctio

Благо народу нехай буде найвищим законом (Лат.)

Автор розглядає активний геополітичний процес формування та взаємодії систем державного урядування в революційних умовах глобалізації. Інтереси провідних держав світу стали основною рушійною силою сучасних політичних процесів і тому теоретичне осмислення змісту, прояснення їх ролі й характеристик знаходиться в основі сучасного глобалізаційного процесу. Водночас визначається найголовніше завдання – побудова ефективно діючої системи управління політичними процесами в різних сферах розвитку суспільства.

Ключові слова: геополітика, глобалізація, революція, державотворчий процес, політична система, співтовари-

тво, державне управління, урядування, інтеграція, доктрина, національна безпека.

Lozovyt'skyi O.S. Modern east east: democratic renaissance or redistribution geopolitical in the context of gljbalization? The author examines the active geopolitics process of formation and interaction systems of governance in the revolution context of globalization. The interests of the leading nations of the world have become the main driving force of modern political processes and therefore a theoretical understanding of the content, clarify their role and characteristics is the basis of modern globalization process. However, determined the most important task - building an effective system of government policy processes in different spheres of society.

Key words: geopolitics, globalization, revolution, nation-building, political system, community, governance, integration, doctrine, national security.

Початок ХХІ ст. ознаменувався посиленням взаємозалежності регіональних та світових процесів й зростанням впливу міжнародної взаємодії на політичну складову міжнародних систем різного рівня. Відбулося ускладнення та урізноманітнення рольового чинника в зовнішньополітичній поведінці держав світу. А на початку нового тисячоліття слово «геополітика» остаточно увійшло в моду.

Геополітика як теорія і практика міжнародного життя склалася в другій половині ХХ ст. на основі політичної географії. Її засновниками були швед Рудольф Челлен і англієць Хелфорд Маккіндер. Зміст цієї науки зводиться до твердження: багато закономірностей у розвитку держав, народів, культур, цивілізацій і релігій визначаються географічними та просторовими факторами. Простір характеризується як кількісними показниками, так і якісними. Обмеження можуть бути як природними, так і штучними, створеними людьми. Крім того, вплив цих обмежень здійснюється залежно від характеру наявних технічних засобів та організаторських здібностей [1, с. 33].

Проте географічні обмеження, модифіковані під час технічного прогресу, існують і надалі. Географія залишається сукупністю обмежуючих факторів, вплив яких зале-

жить від клімату, рельєфу, розташування, а також наявності силових засобів. Будучи сукупністю обмежень, простір є, водночас, точкою опори, сукупністю переваг, що утруднюють маневр. Простір не має об'єктивних характеристик [2, с. 43].

Деякі простори є предметом суперництва, тому що контроль над ними чи над їх елементами сприймається як показник могутності їх власника. Природно, що цінність простору залежить від характеристик навколишнього середовища. Він постійно є об'єктом суперництва держав. Фактори, що виступають у сполученні один з одним, можуть сприяти перетворенню тієї чи іншої географічної зони в об'єкт міждержавного суперництва. Дотепер існують життєво важливі зони, удар по яких може призвести до порушення сформованої рівноваги. З прадавніх часів народи знищують один одного заради володіння стратегічними ресурсами: водою, золотом, сріблом, сировиною для виробництва металів, прянощами, вугіллям та нафтою.

Сучасна світова система викристалізувалася під час боротьби двох ідеологій, кожна з яких претендувала на універсалізм. Це ідеологічне неприйняття один одного нейтралізувало інші джерела конфліктів. Унаслідок цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю в єдине поле бою. Поруч з апокаліптичною перспективою колишні гегемоністські устремління і територіальні претензії втрачали зміст. Водночас, перед силою і дисциплінованістю авторитарних і тоталітарних країн демократичні держави почуваються невпевненими й уразливими, оскільки вони повинні постійно домагатися схвалення дій від власних громадян. Інакше кажучи, зовнішня політика будь-якої демократичної держави містить у собі ідеологічну складову – переконання в тому, що справжній міцний мир може бути заснований тільки на пануванні принципів демократії в усьому світі.

По-перше, плюралістична демократія ґрунтується на вузькому і ненадійному фундаменті згоди між правлячими колами і населенням, підтримка якого є обов'язковою умовою будь-якого значного кроку даної держави на міжнародній арені.

По-друге, будучи пацифістським режимом, демократія почувається по-справжньому в безпеці, тільки перебуваючи в оточенні інших демократичних держав. Однак демократія являє собою державу з власною територією і населенням, отже, вона не може до кінця позбутися від класичних обов'язків і устремлінь держави у внутрішній і зовнішній безпеці, успіхів зовнішньої політики.

Але дійсні справи були далекими від ідеалу, тому що революційна теорія стверджує, що вона здатна переробити природу людини, звільнити її від вроджених суспільних рефлексів. Але людина залишається людиною. Більш того, раціональна система, що проголошує знищення розходжень між людьми в ім'я загальної рівності, не може скасувати результатів тисячолітнього розвитку цивілізації, такі, як мову, культуру, націю [3, с. 59].

Взаємовплив ідеології і політики в протистоянні ще раз продемонстрував двоїстий характер природи людини, що сприймає дійсність через призму ідеології, одночасно діючи в конкретному часі і просторі. Навіть якщо ідеологічні суперечки й існують у чистому вигляді, у більшості випадків позиції зазнають об'єктивного впливу. З іншого боку, геополітика не може існувати в чистому вигляді, тому що співвідношення сил піддається безупинному впливу переконань і уявлень сторін.

Однак подібна політика не може служити підставою для заперечення існування закономірної тенденції зрощування внутрішніх і міжнародних відносин для приписування їй заради пошуків аргументів для нівелювання внутрішніх рухів в окремих державах. Здається, що і спроби полеміки з подібними поглядами політології з позицій протиставлення «зовнішньому середовищу», з позицій абсолютизації специфіки внутрішньодержавної та міжнародної систем навряд чи виявляться плідними [4, с. 103].

Воля і могутність можуть матеріалізуватися тільки в просторі. Приголомшливі досягнення науки і техніки початку ХХІ ст. дозволили скоротити відстані й ущільнити час. Тепер ситуацію оцінюють не в місяцях, днях і годинах, а в хвилинах і секундах. Але людина як і раніше живе в просторі, підтримуючи відносини з іншими людьми і намагається пізнати самого себе. Підвищена мобільність не усуває прихильності до визначеного місця в просторі. Звідси постій-

ні протиріччя між рухом і укоріненням, що ускладнюються, але не усуваються внаслідок технічного прогресу.

Конфлікти в країнах, що розвиваються, виникли як на руїнах колоніальних імперій, зумовлені старими, як світ, причинами: самоствердження та створення націй, зміцнення національної безпеки, демонстрація своєї могутності. Звідси виникли поняття рівноваги чи остраху загрози. Більше не йдеться про завоювання чужого простору та про досягнення перемоги внаслідок маневру, а насамперед, необхідно підтримувати рівновагу сил держав.

Специфіка конфліктів у третьому світі впливає зі зіткнення двох напрямів історичного розвитку. З одного боку, країни, що звільнилися, є породженням і спадкоємцями колонізаторів; колоніальні держави встановили їх кордони, нав'язали їм методи державотворення, стандарти і моральні цінності Заходу. З іншого боку, нові держави зазнають впливу від істотних ідей традицій доколоніального періоду історії Латинської Америки, Близького Сходу чи Африки. Кордони, визначені колонізаторами, становлять елемент стабільності, однак легітимність, сталість цих меж нашоухується на невизначеність, оскільки той, хто їх встановлював, не врахував і не міг враховувати етнічні і людські фактори доколоніальної епохи [5, с. 63].

Сучасний Схід являє собою типовий приклад геополітичних цілей. Він ще раз підтверджує, що між географією й історією існує нерозривний зв'язок; незважаючи на сталість фізичних реалій, їх вплив і значення безупинно змінюються залежно від кількості людей, їх потреб, переміщень та соціально-політичних структур. Більш того, геополітична цінність того чи іншого регіону складається як з його характеристик, так і його місця в системі світових потоків: економічних, культурних, політичних.

Протягом багатьох століть геополітична цінність сучасного Сходу була результатом двох історичних і географічних факторів. По-перше, він являв собою важливе перехрестя торгових шляхів між Сходом і Заходом, зокрема, через нього йшла торгівля шовком і пряностями. По-друге, завжди був однією з проміжних зон, де зіштовхуються і перемішуються інтереси і культури різних імперій і цивілізацій.

З погляду геополітики, сучасний Схід втілює:

Вплив фактора перерозподілу, яким є нафта. Дійсно, немає іншого району у світі, де була б сконцентрована така кількість життєво важливої сировини для промислово розвинених країн.

Поєднання суперництва на світовому і локальному рівні. Віддавна й особливо в ХХ ст. сучасний Схід був ареною зіткнення інтересів спочатку колоніальних імперій, потім – Радянського Союзу і Сполучених Штатів Америки, а сьогодні – США, Китаю та Росії.

Еволюція будь-якої проміжної зони є частиною великого процесу. У нестабільному і ненадійному світі, що сформувався після закінчення холодної війни, сучасний Схід, як і раніше, залишається об'єктом домагань зовнішніх сил. Однак справжня цінність цього об'єкта змінюється залежно від конкретних обставин. Після нафтових криз 70-х рр. неухильне зниження цін на цю сировину дозволяє сприймати її як один з безлічі сировинних товарів. Ісламський фундаменталізм турбує Захід, але провокує потрясіння насамперед у самих мусульманських країнах і не вписується в рамки класичних геополітичних протиріч. А чи не є ісламський фундаменталізм одним з ідеологічних рухів, схожих на протестантство ХVІ ст. чи на соціалістичні рухи ХІХ–ХХ ст., що належали світу політики і трансформували його з волі зацікавлених держав, політичних партій, профспілок, окремих особистостей?

На початку ХХІ ст. територіальні претензії неминуче ведуть до війни. У психології народів дотепер виявляються інстинкти селянина, що вважає, що володіння землею є найбільш надійною гарантією безпеки. Але сучасне життя немислиме без переміщення людей, товарів, ідей. Посилення цих потоків викликає необхідність аналізу іншого аспекту відносин між людиною і простором. В контексті сказаного зрозуміла актуальність аналізу і спростування не тільки конкретних зовнішньополітичних і військово-політичних доктрин і концепцій, але й тих тенденційних теоретичних і методологічних посилок, що є базою сучасної зовнішньополітичної ідеології. Не менш відповідальне і складне завдання – виявлення корисливих, егоїстичних, суцього корпоративних інтересів, що стоять за авантюристичною, агресивною політикою та ідеологією, що виправдує і оперує категоріями «національних інтересів» і «національної безпеки» [6, с. 84].

Події в Північній Африці та на Близькому і Середньому Сході не укладаються у формат так званої «кольорової революції» – інспірованого ззовні верхівкового перевороту. Майже всі вони відбувалися за тотожним сценарієм. У відповідь на масові протести уряди спробували стабілізувати ситуацію. Зокрема, було обіцяно почати регулювання цін на товари першої необхідності, зокрема – скасувати попереднє їхнє підвищення. Хвилювання супроводжувалися поліцейськими переслідуваннями й насильницьким виселенням «потенційних протестантів».

Під час маніфестацій переважно не висуваються ісламістські гасла. Портрети Че Гевари частіше зустрічалися в демонстрантів, аніж зелені прапори. Не було явних лідерів опозиції. Причому, виявилось, що «мирні демонстранти» дуже непогано озброєні. І «стихійність» виступу не заважає комусь забезпечувати їх харчуванням і всім необхідним. А це означає, що ці виступи організовані, що їх хтось направляє й координує. Але в такому сугобо політичному виді всі ці абстрактні демократичні вимоги означають лише одне – власну претензію на владу. Нічого поганого в цьому немає, якщо влада – засіб для забезпечення певних інтересів і пріоритетів розвитку країни, якщо боротьба за владу – це спір про шляхи розвитку. Але подібні цілі й пріоритети поки що саме й відсутні у вимогах організаторів масових заходів або замовчуються ЗМІ, що намагаються викликати симпатію до цих організаторів, але чомусь не називають їх.

Основні претензії демонстрантів до уряду – процвітаюча в країні корупція й неправильний економічний курс. Крім того, протестуючі скаржаться на відсутність політичних свобод. При цьому йде постійне жонгливання словом «революція» із усілякими приставками – «жасминова», «лотосова» тощо. Усе затягнуто романтичним флером, що виходить зі старого образу Революції – як свята пригноблених мас. У всякому разі, у коментарях постійно присутні терміни «протестуючі», «опозиція» і не чуто слів «заколотники», «організатори масових безладь», «екстремісти».

При цьому не можна ігнорувати участь у протестах різних релігійних і політичних течій, що мають сильний вплив у суспільстві. Крім того, різні міжнаціональні, міжконфесійні, міжетнічні й міжрасові протиріччя можуть

спрямувати пожежу в «екстремістські рамки», поставити на чолі тієї або іншої країни «нового месію», що зміг переконати голодних у здатності нагодувати свій народ п'ятьома хлібами, залишивши при цьому існуючу економічну систему, яка призвела до таких нещасть.

З іншого боку, революційні події збагатили революційний рух новими формами соціального протесту – вперше Інтернет як представник неконтрольованих, вільних і незаангажованих засобів масової інформації виступив не тільки викривачем політичного режиму, але й організатором масових виступів. Самоорганізація через www.facebook.com, www.twitter.com та інші соціальні мережі, при цьому, – найбільш утвореної частини суспільства; з іншого боку – ця частина суспільства, що організувала за допомогою Інтернету реальний масовий соціальний протест, представляє молодь, починаючи від національно-демократичних поглядів і закінчуючи марксистськими.

До цього вплив Інтернету й соціальних мереж на суспільство, особливо на молодь, мало негативний характер. Замість живого спілкування молодь «йшла в ІНЕТ». Політичні виступи, акції протесту й громадянської непокори в таких випадках мало залучали молодь. Створювалося враження, що спілкування зі Світом через комп'ютер доведе атомізацію суспільства до абсурду. Однак на певному етапі нові форми комунікації набули нової якості і перетворилися у свою власну протилежність – «погляд у комп'ютер», і, таким чином, створювалася відчуженість від реального «містечкового світу», що дала змогу долучитися до дійсного світу з його глобальними проблемами.

Поки що зазначені революційні події мають регіональний характер, однак за умови подальшого наростання соціальних протестів, поширення їх ушир вони можуть перебороти місцевий масштаб. Разом із цим можливий розпад країн може стати детонатором сепаратистського руху, розморозити тимчасово «холодні» територіальні конфлікти на планеті. Поряд з формуванням так званого «перехідного уряду» у ході виступів почали стихійно формуватися «вуличні» інститути самоврядування – народні комітети, «комітети бідноти». Водночас, з поверненням на батьківщину політичної еміграції з'явилися представники ісламістських партій і груп, що може істотно вплинути на подальший розвиток

політичних подій. Сильний вплив на подальший розвиток політичних процесів можуть здійснити профспілки [7, с. 203].

Не можна радіти усуненню тієї або іншої влади лише як черговому підтвердженню права народу цю владу. Треба ще усвідомлювати те, чи справді в інтересах народу її скидають, на користь твоєї країні йде таке скинення чи на шкоду? Крім того, важко сполучити вимогу «вільних демократичних виборів» із заборонаю кому-небудь, у тому числі лідерові колишньої влади, брати у них участь. Або ці вибори чесні – і тоді участь колишнього лідера в них є можливістю перевірити, чи підтримує його народ. Або ці вибори не чесні, і є підстави думати, що вони будуть сфальсифіковані на користь колишнього лідера. Але тоді їхнє проведення без колишнього лідера призведе лише до нових маніпуляцій, але вже в інтересах інших осіб.

Важливо відзначити, що така закономірність породжує низку нових процесів громадського життя, втілюючись у них у специфічних формах. Громадянське суспільство ХХІ ст. є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різноманітні елементи, компоненти, підрозділи. Але вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної структури. Це дає підстави стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням [8, с. 537].

Водночас, спроби звести таке поняття лише до одного з його значень неминуче ведуть до неправомірного спрощення і перекручування проблеми як історичної закономірності, що дозволяє трактувати становлення нового міжнародного порядку, за якого панувала б не військова сила, а добросусідство і співробітництво не тільки як результат зовнішньополітичних і дипломатичних зусиль держав, але і як об'єктивно необхідний процес суспільного розвитку в цілому. Важливо підкреслити, що зазначений міжнародний порядок може бути життєздатним лише в тому разі, якщо в його основі будуть знаходитися визначене співвідношення сил і відповідний міжнародно-правовий механізм, що відбиває згадану закономірність та створює сприятливі умови для її реалізації й узгодження інтересів окремих держав з інтересами Людства.

Право народів на самовизначення припускає, що народи існують з незапам'ятних часів з чіткою територією, що включає всіх членів цієї нації як однорідне співтовариство, визнане іншими народами. Але, на жаль, у дійсності все інакше. З волі історії народи виникають і зникають. Величезна кількість територій є об'єктом домагань декількох народів. Часто деякі невеликі регіони характеризуються співіснуванням безлічі різних народів, тісно пов'язаних один з одним [9, с. 243].

Геополітичний фактор відіграє колосальну роль, що являє собою складне переплетіння різних явищ і суперечливих інтересів, які виявляються нездатними контролювати їх подальший розвиток. Сучасні геополітичні уявлення багато в чому зумовлені новими поглядами на проблематику простору, що виникли у зв'язку з великими географічними відкриттями. Починаючи з цього часу, люди стали сприймати Землю як єдине ціле. Перші великі геополітичні конфлікти зародилися в ході колоніальної експансії європейських держав і будівництва колоніальних імперій, кордони яких були «запорукою» безлічі збройних конфліктів [10, с. 139].

Роль геополітики в сучасному світі різко зросла з ряду причин. Імовірно, стратегічне визначення міжнародної політичної ситуації дає образ світу, що розвивається від старої біполярної моделі, яка нав'язувалася двома наддержавами, до майбутньої якісно нової інтеграції, що може здійснюватися як на основі військової експансії, так і мирним шляхом.

Ця проблема містить у собі також якісно іншу систему міжнародних відносин – добросусідства, взаємного співробітництва всіх держав і народів. Без цього поняття «мир» ризикує залишитися порожньою абстракцією, використовуваною найчастіше для прикриття надозброєності, політики домінування. Водночас, не треба допускати, щоб така концепція миру не виступала як умоглядна пропагандистська побудова, відірвана від конкретних реалій сучасного міжнародного життя, насамперед від проблем гарантування міжнародної безпеки. Вона виходить з передумови необхідності створення всеосяжної, глобальної системи безпеки, що охоплювала б усі райони світу, і являє собою

не просто декларацію позитивних цілей. Вона припускає комплекс конкретних заходів, покликаних зупинити процес матеріальної підготовки до війни, тобто особливе значення приділяється надійному гарантуванню безпеки держав у національному, регіональному і глобальному масштабах [11, с. 143].

Варто вказати ще на одну обставину, що стосується сфери міжнародних відносин: концентрація виробництва і монополізація досягли в розвинутих країнах такого рівня, за якого дедалі більша частина національного продукту виробляється на зовнішній ринок. Це знайшло відображення у факті випереджального зростання експорту, порівняно з промисловим виробництвом. Цей процес – відображення в політиці й ідеології фундаментальної закономірності сучасного розвитку, що веде до становлення ненасильницького світу. Разом з тим, виникли і нові небезпеки, що загрожують самому виживанню людей на нашій планеті. У цих умовах необхідна розробка і впровадження в практику нових правил міжнародного спілкування, відмова від деяких застарілих уявлень про гарантію національної і міжнародної безпеки шляхом нагромадження зброї та нарощування військової сили.

-
1. *Eaton D.* The Political Systems / *D.Eaton.* – N. Y.; 1953. – 430 p.
 2. *Freund J.* L'essence du Politique / *J.Freund.* – Paris, 2003. – 317 p.
 3. *Gallois P.-M.* Geopolitique; les voles de la puissance / *P.-M.Gallois.* – Paris. Fondation pour les etudes de defence nationale/Plon, 2000. – 246 p.
 4. *Girardet R.* Problemes contemporains de defense nationale / *R.Girardet.* – Paris: Dalloz, 2004. – 238 p.
 5. *Lacoste Y.* Questions de gйopolitique / *Y.Lacoste.* – Paris, 1988. – 479 p.
 6. *Manning D.-J., Robinson T.-J.* The Place of ideology in Political Life / *D.-J.Manning, T.-J. Robinson.* – London, 2005. – 512 p.
 7. *Michel B.* Un monde en mouvement / *B.Michel.* – Paris: Nathan, 2001. – 311 p.
 8. Oxford Paperback Encyclopedia. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 756 p.
 9. *Stutz F. P., de Souza A. R.* The World Economy / *F.P.Stutz, A.R.de Souza.* – Upper Saddle River, – New Jersey: Prentice Hall, 2005. – 664 p.

10. *O'Tuathail G.* Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space / *G.O'Tuathail.* – Minneapolis, 2002. – 416 p.

11. *Wallerstein I. M.* Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World – System / *I.M. Wallerstein.* – Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.